

על הסמכות הרבנית

נדב שנרב

נדמה כי לאחרונה אי אפשר לקרוא או לשמוע דברי שבח או זיכרון לרב או לפוסק, בחייו או לאחר פטירתו, בלי לשמוע את התיאורים לפיהם אותו רב "לא ענה לכל אחד אותה תשובה", "התאים את התשובה לשואל בחכמה" וכיוצא בזה. כל פעם מחדש אני מתפעל מאותם חסידים או מעריצים. האם מדבריהם לא עולה, לכאורה, כי רבם היה שקרן וצבוע? כדאי לנסות להבהיר נושא זה לאור המקורות.

בשורש הדברים עומדת שאלה פשוטה: האם פסיקת הלכה היא פעולת גילוי או פעולת יצירה/חקיקה. לפי האפשרות הראשונה האמת בשאלה כיצד יש לנהוג כתובה לפני הקדוש ברוך הוא באש שחורה על אש לבנה, ותפקידנו כיהודים הוא לנסות ולקלוע אליה. רב, גדול דור, סנהדרין או כל אדם או מוסד העוסק בפסיקה נבחן אך ורק לפי פרמטר יחיד: הסיכוי שלו לכוון לאותה אמת א-לוהית. יכול להיות שתהיה לאדם או למוסד סמכות פוליטית, במובן זה שנאסר לפרסם פסיקות נגדו באופן מקומי (מרא דאתרא) או כללי (סנהדרין), אבל כוח זה מבטא רק את הצורך לשמור את הסדר החברתי, לא הופך את השקר לאמת. במובן זה דומה הפוסק למדען המגלה חוק טבע: החוק היה שם קודם, כמובן, ומבחנו של המדען תלוי בהתאמה בין הניסוח שלו למציאות האובייקטיבית.

לפי האפשרות השנייה הפסיקה היא פעולה יוצרת. אין איזו אמת אבסולוטית שאותה צריך לגלות, אלא עצם פעולת הפסיקה יוצרת הלכה חדשה אם אכן הפוסק הוא אדם המוסמך וראוי לכך. אם זה הוא המצב אזי עומד בפני הפוסק מרחב אפשרויות בדומה לזה העומד בפני בית מחוקקים או בפני בית משפט הדין במקרה ללא תקדים: הוא יוצר את התקנה, ומתוך כך יוצר את ההלכה. קביעת החוקים של משחק כמו כדורגל היא עוד דוגמה לסוג כזה של פעולה: ההחלטה אם מותר לשוער לבעוט לשער היריב היא זו הקובעת את חוקי הכדורגל, ואינה נמדדת בהתאמה לאיזה חוקי משחק "אמתיים" כלשהם.

והיכן עומדת ההלכה? זוהי, כמובן, שאלה מטה הלכתית, אך גם היא נידונה במקורותינו, והתשובה היא לכאורה חד משמעית: פסיקת הלכה היא גילוי ולא חקיקה.

הראיה הפשוטה הראשונה היא מעצם קיומה של מסכת הוריות העוסקת במקרה בו האינסטנציה העליונה של ההלכה, סנהדרין היושבת בלשכת הגזית, הורתה הוראת טעות ומביאה קרבן על חטא זה. בחקיקה יוצרת אי אפשר לטעות: אם בית המחוקקים קיבל חוק מטופש או מזיק, זהו עדיין החוק, וגם כאשר המחוקקים ישנו אותו עדיין יהיה נכון לומר שבעבר זה היה החוק. חקיקה ניתן לשנות, אבל מכיוון שהיא אינה נמדדת בהתאמה למשהו חיצוני לה אין בה מושג של טעות מן הסוג הזה. עצם העובדה כי בית הדין הגדול יכול להזדקק לכפרה על הוראה שעתה הוא גילה את הטעות שבה מראה כי המבחן העליון הוא התאמה עם האמת האבסולוטית של התורה.

אבל יתר על כן: מה הדין אם סנהדרין הגדולה התירה לאכול חלב, אבל פלוני, אדם פרטי, יודע בוודאות שהם טעו? הגמרא במסכת הוריות (ב:) אומרת כי אדם כזה (בתנאי שהוא תלמיד הראוי להוראה, כך שהיה עליו לכבד את סברת עצמו) לא מתכפר בקרבנם של הציבור, שהרי אסור היה לו לסמוך על הוראת הסנהדרין! עצם ההוראה לא יוצרת שום מצב חוקי "חדש", ואם היא שגויה אז כל מי שברורה לו השגיאה מנוע מלסמוך עליה.

גרוע מכך. נניח שיש יהודי פשוט שאינו מבין ואינו יודע, והוא הלך ושאל את פי אותה סנהדרין בלשכת הגזית שהתירה לו לאכול חלב. האם אותו "היתר" יוצר מצב הלכתי חדש? האם אותו יהודי, אם אכל חלב, יהיה פטור לפחות מקרבן חטאת מפני שסמך על הוראת בית הדין הגבוה ביותר שהתורה אומרת כי יש לשמוע בקולו? גם כאן התשובה הא שלילית. יחיד שעשה בהוראת בית דין חייב חטאת (רמב"ם שגגות פי"ג ה"א), פסיקתם של הסנהדרין, אם היא שגויה, איננה מספיקה אפילו להגן על האדם הפשוט ששאל אותם מהנשיאה בעוון שגגתו.

שום רב או בית דין שבזמננו אינו רואה את סמכותו כגדולה יותר מזו של הסנהדרין, ולכן מובן כי הוראותיהם ופסיקהם של רבנים, תהא גדולתם אשר תהא, הם בגדר עצה טובה של מומחה שניתן לסמוך עליו ולקוות כי הוא מכוון לרצונו של הקדוש ברוך הוא, אך אינם יוצרים חלות הלכתית. גם אם ישנן הלכות האוסרות לחלוק על הרב בגלוי וברבים מכוח תפקידו, אין הן הופכות אותו לקובע את החוק, כפי שנתנית סמכות עליונה לפסיקאי דגול לא תחייב את האלקטרונים להתנהג לפי המשוואות שיכתוב. האמת היא חיצונית ואובייקטיבית, והמבחן העליון הוא היכולת לכוון אליה.

אשר על כן, קצרה בינתי מהבין כיצד ניתן לשבח רב על התאמת הפסיקה לשואל וכיוצא בזה. אמנם בפוסקים מופיעים לעיתים מושגים כמו "אפשר להקל במקום צורך גדול" או "בשעת הדחק" או לצורך חולה וכדומה, אבל אלו הם מקרים נדירים ביחס המופיעים בכמה עשרות מבין אלפי הסעיפים של השולחן ערוך. מהרב זלמן נחמיה גולדברג שמעתי לא פעם כדבר פשוט שבכל ההלכות הללו עמדתם הבסיסית של הפוסקים הייתה שהמעשה מותר מדינא, אלא שראוי להחמיר שלא במקום צורך. לבנות על המקרים הבודדים הללו את התיאוריה לפיה תפקידו של רב הוא לתפור את הדין למידותיו של השואל – זהו סילוף לכאורה של המתודה ההלכתית.

רבים מאמינים כי בענייני היתר עגונה הפוסקים מגלים בדיוניהם מידת גמישות שאינה מצויה בדיונים הלכתיים אחרים, אך גם אם הדבר נכון, אין להביא ממנו ראיה. ראשית, מפני שאותם תרגילים הלכתיים נעשים בעיקר כדי להתחמק מחומרות מסמרות שער שמעמידה הגמרא בדרך להוכחת המוות של הבעל, אבל חשוב מכך: מפני שבמקרה של עגונה השאלה הראשית היא מציאותית (האם הבעל מת) ולא הלכתית, והפוסק המתיר פועל, בראש ובראשונה, מתוך שכנוע בסיסי שאכן בעלה של זו אינו בחיים עוד. שום פוסק (יש לקוות) לא עשה מניפולציות הלכתיות להתרת עגונה אם הוא סבר שהאיש אכן חי.

אי לכך, מושגים שמקורם באזור הספר שבין בקעה לקטמון, כמו "ארגז הכלים של הפוסק", ראו לגנזם במקום שאינו משתמר. ארגז הכלים היחיד של הפוסק מכיל פטיש ודיבלים שבהם הוא יכול להעמיד מדפים להנאתה של אשתו. אין מרחב תמרון, אין לקדוש ברוך הוא סוכנים חשאיים עם משקפי שמש שיש להם רישיון לתמרן את ההלכה לפי איך שנראה בעיניהם, לא מסטרא דימינא ולא מסטרא דשמאלא.

בדומה, קשה מאד להבין את הבסיס ההלכתי לעניית תשובות שונות לשאלות שבסיסן ההלכתי זהה. התופעה המשונה של רבנים המחלקים על בסיס אישי "היתרים" למניעת הריון, משל היו מוכרים רישיונות צייד בכרם בן שמן של סבתם, היא במחילה מגוחכת. האסור כלפי שמיא אסור, המותר מותר, ועצם העובדה שיהודי עם זקן הוציא או לא הוציא מפיו את המלים "מותרים אתם לעשות" לא מעלה ולא מורידה.

למען האמת כל העניין תמוה. אם אכן קיימים אותם רבנים בעלי "כתפיים רחבות" אשר בסמכותם לתכנן את המקורות, לפרש אותם נגד כוונת אומריהם ולצייר את העיגולים סביב החץ, למה שלא יתכנסו ויחליטו כי בשבת בבוקר מותר וצריך לנסוע עם המשפחה לים ונסגור עניין?

נוצרה כאן קואליציה משונה של רבנים אולטרה מתקדמים, כביכול, המיישמים טכניקות פוסט מודרניות כוזבות של ניתוח טקסטים, שיטות אותן לא שיערו אבותינו, עם סוג של יהודים שנדמה להם שהקדוש ברוך הוא מונח בכיסם הקטן והשכינה מצווחת משיפולי גלימתם. כאנקדוטה אספר כי הכרתי פעם אנשים (אמנם לא מהציבור הדתי לאומי) שהיו מספרים לרב שקרים כדי להוציא ממנו את

ה"פסק" הרצוי להם, מתוך תפיסה כי עצם עקימת שפתיו של הרב פועלת איזו "חלות" המסירה מהם את האחריות כלפי שמיא. אם איננו רוצים להגיע למצב הירוד הזה, כדאי שהצגת הדברים בנושא הסמכות הרבנית תיעשה בצורה יותר ראויה.